

Karl XII-gestalten i Verner von Heidenstams »Karolinerna».

År 1893 kom det första tecknet på att Heidenstam hade slutat sina vandringsår och vänt sitt intresse till hemlandet och dess historia. Då publicerades nämligen i kalendern »Svea» den 1892 författade novellen »Vid julbrasan», vilken under titeln »Femtio år efteråt» ingick i »Karolinerna». År 1893 stod också följande notis att läsa i stockholmspressen: »Verner von Heidenstam, som slagit ned sina bopålar i Stockholm, är för närvarande sysselsatt med utarbetandet af en historisk roman med motiv från Carl XII:s tid, till hvilken han gjort vidtomfattande förstudier.» Och år 1896 kunde »Dagens Nyheter» den 12 febr. meddela: »Verner von Heidenstam i Carl XII:s spår. Den framstående skalden och författaren Verner von Heidenstam anträder... en studiefärd till Ryssland och Turkiet för att samla material till en under utarbetning varande större 'nationalroman' med motiv från Carl XII:s tid. Hr Heidenstams afsigt är att följa samma väg från Pultava till Bender och vidare in på turkiskt område, som den slagne svenske konungen valde efter olycksödet den 28 juni 1709.» 1897 utkom första delen av »Karolinerna», 1898 följde av den andra.

Huvuduppgiften för denna undersökning har varit att söka utreda hur Heidenstam i »Karolinerna» förhållit sig till det historiska materialet vid teckningen av Karl XII:s gestalt och skeendet kring honom. Undersökningen omfattar således endast en del av »Karolinernas» innehåll, det som rör konungen; övrigt har lämnats å sido. Metoden har varit att gå igenom viktigare arbeten om Karl XII före 1897, som på ett eller annat sätt kunnat antagas varit för Heidenstam kända.

Som källor till teckningen av Karl XII:s gestalt och händelserna kring denna ha av Heidenstam själv angivits Fryxell och »Gyllenkrooks papper» (»Dikt och historia»). C. D. af Wirsén nämner (a. a. s. 264) vid sidan av dessa »Fabricius brev och Hultmans relation»; Agathon Hammarskjöld gör (a. a. s. 315) samma påpekande¹. En undersökning på viktigare ställen i »Karolinerna» leder till följande.

¹ Litteratur: P. D. A. Atterbom, Carl den Tolfte. — Läsning för bildning och nöje. I. 1847; B. v. Beskow, Karl den tolfte. 1868—69; E. Carlson,

Fryxell:

21: 34. Karl skulle under själva predikan hafva roat sig med att bortplocka de svarta punkterna på sin hermelinsmantel.

21: 45. (Karl XI skall) hafva varnat sin son för ämbetsmännens egennyttia och rådets regeringslystnad, bedjande honom taga tömmarna i egen hand. (21: 12) (Med tanke på rådet sade han,) att man borde akta sig för de herrar, som hafva fransyska magar.

21: 32 f. Klädet, som blifvit använt på gatan, skänktes åt riksdagsbönderna. ... Just när han ... svängde upp på hästen, lossnade kronan. ... Hon halkade af hufvudet och skulle ofelbart hafva fallit till marken; om ej ... Stenbock upptagit henne i fallet ... När tåget gick ur kyrkan, halkade smörjelsehornet ur erkebiskopens händer och föll i golfvet.

21: 35. (Hos Karl var) Hyen blomstrande vacker och fin som på en flicka. Detta förtretade honom, ty han ville nödvändigt se karlaktig ut; ... och satte med barnslig stolthet mycket värde på några i ansiktet befintliga koppärr.

Konung Karl XII:s egenhändiga bref. 1893; E. M. Fant, Handlingar till upplysning af svenska historien. D. 3. 1800 (Gyllenkrooks relation); G. Floderus, Handlingar hörande till konung Carl XII:s historia. 1—4. 1819—26 (Fabricius' brev och Hultmans relation); A. Fryxell, Berättelser ur svenska historien. D. 21—29. 1856—59; G. A. v. Halem, Peter den Stores lefverne ... D. 2. 1805; A. Hammarskjöld, Carl XII och Karolinerna. -- Nordisk tidskrift 1897; V. v. Heidenstam, Karolinerna. 1—2. 1897—98; Dikt och historia. — Sv. D. 26. 7. 1897; Tankar och teckningar. 1899 (Karl XII och det tragiska); J. Nordberg, Konung Carl den XII:tes historia. D. 2. 1893; N. D. Riegels, Udkast til Fierde Friedrichs Historie ... D. 2. 1795; C. F. Rühs, Svea rikets historia. D. 5. 1825; C. D. af Wirsén, Kritiker. 1901. (Verner von Heidenstam).

Karolinerna:

I: 30. för att dölja sin blyghet begynte han bortplocka de svarta punkterna på hermelinen.

I: 45. Tag makten i egen hand, stod där (i Karl XI:s testamente), och vakta dig för de store herrar, som omkring dig äro, och af hvilka många hafva franska magar.

I: 50. Mattorna på gatan, i hvilken lästhofvarna slogo hål, hade han skänkt åt bondeståndet att kläda upp sig med, ... (I: 46) 'Men hvarför skulle han fresta Gud och med egna händer sätta kronan på hufvudet? Därför halkade den också af honom under vägen, och smörjelsehornet dratt i kyrkgolfvet'.

I: 47. Han gick till väggspegeln och granskade belåtet de små koppärren i sitt flickskinn och hoptryckte med fingrarna barska veck i pannan.

Karls ungdomsliv tillsammans med hertigen av Holstein skildras (I: 56 ff.) i nära anslutning till Fryxell (21: 61 ff.), dock att Heidenstam låter Karl vara drucken även vid tillfällen där Fryxell ej omtalat att så varit fallet. Episoden med Rhoda d'Elleville (I: 49 ff.) bygger likaledes på Fryxell (21: 48), men har försetts med en ganska omfattande utstoffering. Så här lyder en av replikerna i denna:

Fryxell:

21: 48 f. Man såg honom ofta i flere timmar å rad bläddra i Tessinsamlingar af kopparstick m. m. och derunder taga noga reda på allt, hvad de innehöllo.

Karolinerna:

I: 66. 'Jag vet, sire, att ni hela timmar kan sitta och bläddra i de Tessinska kopparsticken och att ni synnerligen betraktar skilderier med högväxta jungfrur'.

Mellan Heidenstams framställning av Karls uppträdande mot rådet (I: 43 ff.) och uppgifter hos Fryxell (21: 63) kan man finna en ganska nära överensstämmelse.

Karls framgångsrika tid förbigås som bekant nästan helt i »Karolinerna» och handlingen återknytes först någon gång på hösten 1708.

Till teckningen av den egendomliga och olycksbådande gestalt, som Mazepas ambassadör utgör (I: 157 ff.), finnes ett utkast i källorna. Heidenstam gör honom till en bulgarisk biskop, som blifvit bortkörd från sin biskopsstol för »ett litet snatteri utan vidare betydelse» (I: 162). Hos Gyllenkrook framställs han som »en Lifländsk klockare, som talte Cossacke och Tyska» (a. a. 3: 47), medan hos Fryxell (22: 93) biskopsgestalten redan är utbildad. Det är ganska betecknande, att Heidenstam ej nöjer sig med den historiske klockaren, utan i stället nyttjar Fryxells mera osäkra men fantasieggande uppgift om den mystiske bulgariske biskopen. Detta sammanhänger med den betydelsefulla uppgift, som Heidenstam tilldelat ambassadören i Karl XII:s drama: »Men glöm inte, att det var trasmunken, att det var vägstrykaren, Mazepas ambassadör, som genom sina illistiga underhandlingar lade sitt blåfrusna finger på er och er halfguds öde och visade er in mot vildmarkerna» (I: 168). En sådan roll kunde rimligtvis ej en obetydlig livländsk klockare spela. De unga officerarnas, Sparres och Lagercronas, storordiga skämt över vad de skulle göra efter erövringen av Moskva har Heidenstam (I: 167) hämtat från Fryxell (a. a. 22: 105). Från Beskow (a. a. s. 150 ff.) stannar episoden om tåget till Asien, som Mazepa smickrande föreslår Karl (I: 167 f.); stället för i minnet Karls beundran för

Alexander och dennes tåg till Asien. Från Hultmans relation (a. a. I: 37 f.) är det förmodligen, som Heidenstam hämtat uppgifterna om Hultmans högläsning för Karl av sagan om Rolf Götriksson (I: 210). Karls förhållande till människorna och deras lidande får följande i förhållande till förlagan något skärpta uttryck:

Fryxell:

27: 31. skenbar likgiltighet, när tusentals soldater fröso ihjäl; men kärleksfull vård om sin egen i vinterkylan slumrande page. Var manne också detta en följd af det personliga i Karls hela åskådningssätt?

Karolinerna:

I: 222. Därefter lyfte han af sin rytarkappa och häktade den själf om den vaktgörande fänrikens axlar. Brydd öfver sin egen handling... (I: 218 f.) 'Könich Carolus skrattade fortjoust, när bron brista och människor och djur ömkeligt drunkna. Intet hjärta i barmen'. (I: 218) 'Icke sinne för stat och armé, nur für Menschen!' 'Kan också vara ett sinne!' svarade fänriken.

Ytterligare en liknande parallell (I: 227) finnes med Fryxell (27: 14). Heidenstams notis i samma berättelse, »Det befästa huset», om hur den av olyckornas tyngd redan pressade konungen reagerar inför galanta historier bygger på fältprästen Nordbergs uppgift:

Nordberg:

I: 689. Skedde, at, någon med plumpa och oanständiga ord, gick vidare än han borde, så lät Hans M:t honom tala fritt, torde ock le deråt; Men hvad han tänkte, fick den samme igen vid annat tillfälle, då Hans May:t, i andras och fleras närvaro, gaf sitt Sentiment öfwer grofwa och förargeliga Historietter, så at den, som viste sig vara skyldig, måste skämmas.

Karolinerna:

I: 222 f. Berättelsen var kvick och slipprig, och konungen blef nyfiken. De grovkornigaste tvetydigheterna framlockade alltid hans stela småleende. Han lyssnade med en förtviflad och halft frånvarande människas behof af förströelse för stunden.

Intressant är Heidenstams strykning av senare delen av förlagens uppgift, vilket ganska radikalt ändrar verkan av notisen i för Karl ofördelaktig riktning. Påfallande är också det nästan juvenila i Karls reaktionssätt hos Heidenstam.

Från Karl XII:s egna brev är följande hämtat:

Karl XII:

s. 246. Om dher så är, så hjelpert intet; och kan dhet litet göra till sa-

Karolinerna:

I: 223. 'Det är alldeles ingenting att tala om, endast vi hålla oss väl och

ken, allennast våra man hullit sigh väl och soutinerat sin reputation till sista man.

soutenera vår reputation till sista man.'

Om belägringen av Poltava heter det:

Gyllenkrook:

3: 84. Orsaken var, at fienden ej kunde höra vår anmarche; i det at fienden i mörkningen hade et maner, det alla poster rundt omkring vallen öfverljudd ropade et ord på Rysska ... godt bröd, godt dricka, och det gick kontinuerligen. Under detta skriande lopp H. M. sjelf i person öfver folket (fältet?), och begynte ropa efter sin General Adjutant något högt. Jag (Gyllenkrook) bad H. M. ej ropa så högt emedan fienden kunde få alarme här utaf,...

Karolinerna:

I: 242. De ryska posterna kring vallen hade den vanan att i mörkningen öfverljudd och länge ropa: 'Godt bröd, godt dricka!' — Under detta skriande hade nu öfverste Gyllenkrook utan att någon kunde höra hans anmarsch, börjat öppna löpgrafvarna och uppställt en betäckning, men i detsamma lopp konungen öfver fältet och ropade något högljudd på sin generaladjutant. Därigenom att han höll huggvärjan dragen gjorde springandet honom icke löjlig. Gyllenkrook bad honom att icke skrika så högt för att icke alarmera fienden,...

Fryxell [jfr Fant a. a. 3: 75 f.]:

22: 18 ff. Karl: 'I hafven dock sjelf sett våra kanoner skjuta af mången stock, tjockare än en stormpåle.' Gyllenkrook: 'visserligen, i fall den träffas. Men här behöfs skjuta bort många hundrade...' 'vi måste utföra just det, som är utomordentligt. Då hafva vi beröm och ära deraf.' ... Karl gjorde allt möjligt för att uppmuntra sitt folk; och ingen utsatte sig så ofta och djerft för fiendens skott...

I: 244 ff. 'Lappri! Lappri! Vi ha dock skjutit af mången stock, tjockare än en stormpåle.' 'Men här behöfva vi skjuta bort många hundrade.' 'Kan man skjuta af en, kan man skjuta af hundrade. Vi måste utföra just det som är utomordentligt, så ha vi berömmelse och ära däraf. Nu skola vi låta zaporogerna se, att här kan arbetas utan ringaste fara.' Konungen stack huggvärjan under armen och gick ut i kulregnet på fältet.

22: 172. Man såg, att konungen dagligen och utan ringaste behof blottställde sitt lif för fiendernas kulor. Både soldater och befäl började misstänka, till och med säga, att han ville bli skjuten. Många tycktes tro, att äfven han förutsåg en olycklig utgång och icke ville densamma upplefva.

I: 243 f. Här stannade konungen bakom en fallen fyrboll, hvilkens flämtande dager blottställde honom för fienden. ... 'Konungen är där! Nu vill han bli skjuten!' ropade soldaterna... Han (Karl) glömde icke, att ögonblicket kunde vara hans sista, men olyckans år voro komna... och huru ljuf vore icke hvilan efter en ärofull död!

Natten innan slaget har konungen en märklig dröm: han ser en massa fnittrande människor tåga förbi sig och till slut på en svettflux en svartklädd man, vilken visar sig vara Peter den store, men som växer till en inkarnation av Österns massor:

Fryxell:

22: 193. Forntidens bilder blandade sig med samtidens. Man påstod, att det var just på detta fält, som för 310 år sedan en Tamerlans härförare, i spetsen för Österns skaror, alldeles tillintetgjorde de vestra folkens mot honom samlade magt.

Karolinerna:

I: 255 f. 'Heraus, du skalliga och halta svensk!' ropade han storskrattande från hästryggen. 'På detta samma rum nedhöggo för tre hundra år sedan Tamerlans horder Västerns samlade härskaror. Hvad vill du mig och mitt människohaf med dina sista glesnade regimenten och dina fyra fältstycken?'

Konungens lögn vid Poltava och hans därav föranledda kontrovers med Rhenskiöld skildrar Heidenstam (I: 261 ff.) i nära anslutning till Fryxell (a. a. 22: 197 f.). Anfallsorderns verkan på Gyllenkrook har också sin förlaga:

Gyllenkrook:

3: 12. (Gyllenkrook) svarade i hastighet: 'huru är det möjligt, at batalien redan skall begynnas?' H. M. svarade: 'nu marchera de'. Jag bugade mig för H. M. och sade, att Guds Englar ville bevara H. M. Därpå satte jag mig till häst, och red strax ända efter Gardie.

Karolinerna:

I: 263. 'Kavalleriet har ännu icke hunnit fram', utför Gyllenkrook med häftighet. 'Är det möjligt att bataljen skall begynnas redan?' 'Nu marschera de', svarade konungen besväradt, 'och fienden kommer ur sina linier med infanteriet'. Då anbefalldes Gyllenkrook konungen i Guds hägn och satte sig till häst bredvid gardet,...

Karls upplevelser under slaget skildras (I: 268 ff.) i nära anslutning till Gyllenkrook (a. a. 3: 112 ff.) och Fryxell (22: 200 ff.), men på en punkt har Heidenstam gjort en förståelsen av konungen karakteristisk ändring:

Fryxell:

22: 200. Karl lät åter lyfta sig upp på korslagda pikar. Vid åsynen av villervallan och den börjande flykten ropade han i förtviflan: 'svenskar! svenskar!' Men det hördes ej, hjälpte ej.

Karolinerna:

I: 268. Det stela ansiktet var ramsvart af sot, men ögonen tindrade och han stammade: 'Svenske! Svenske!' I de vikande leden tvärstannade nu många, när de igenkände rösten, ty det tycktes dem, att äfven om de nu

kunde frälsa sig, måste de en gång på sin sotsäng åter höra öfver hufvudkudden den skygga och ensamma stämman. Han förmådde icke resa sig, men de lyfte honom på sina korsade pikar som en dömd och viljelös sjuk.

I skillnaden mellan de båda textställena framkommer den betydelse Heidenstam tillmätte konungens personliga makt över soldaterna mitt under olycksögonblicket och samtidigt en egenomlig glädjereaktion inför katastrofen. Karls ängsliga frågor efter slaget om sina gunstlingars öde framställs (I: 270 f.) med Fryxell som förlaga (22: 204; 23: 7). Arméns uppbrott från Poltava får denna för Karls karaktär så typiska utformning:

Fryxell:

22: 204 f. Slutligen fick han svaret: 'de äro fångna'. — 'Fångna!' utbrast han, 'och fångna hos ryssen! Hellre då hos turken! Framåt!' ... längre fram på aftonen uppbrotto tropparna från Pultava och det med flygande fanor och klingande spel.

Karolinerna:

I: 271 f. Där fanns ingen, som vågade det. 'Fångna!' svarade de dröjande. 'Fångna? Fångna hos moskoviten? Hellre då hos turken! Framåt!' ... framför sin oordnade, förvildade, flyende här av stolta trashankar, ... tågade karolinernas konung med flygande fanor och klingande spel som från sin största seger.

Den egendomliga episoden, då Karl försöker förmå storvisiren att fortsätta kriget mot ryssarna (II: 28 f.) följer von Hales framställning i hans »Peter den stores lefverne» (a. a. 2: 49), men händelsen återfinnes mera fragmentariskt skildrad även hos Hultman (a. a. s. 74).

Skildringen av Karls uppträdande i »Bender» ansluter sig nära till Fryxell, men även till de av Floderus (a. a. d. 2—4) meddelade breven från Fabricius. Heidenstam har förmodligen använt båda källorna och Fryxell bygger dessutom till stor del sin framställning på Floderus dokumenter. Särskilt skildringen av själva kalabaliken (II: 102 ff.) följer Fryxell (23: 110 ff.). Nästan varje detalj kan återfinnas i förlagorna, ofta ordagrant. Här skall endast som exempel påpekas några fall:

Fryxell:

23: 57. Karl stannade likväl kvar i sitt tält ... tills vattnet slutligen steg

Karolinerna:

II: 80. 'Först då steg konungen ur tältet, där det öfversvämmade flod-

honom upp på smalbenen. ... När viziren indrog det dagliga penningeanslaget, befälde Karl, att hans hofhållning skulle inrättas mycket både prätigtare och större än förut, och att utom de förra tvenne tafflarna, konungens och hofmarskalkens, skulle hädanefter också dagligen dukas en tredje, nämligen för främlingar, ...

23: 25 ff. Stundom passade han (Karl) på och gick in i sina herrars rum, ... och sönderref eller kastade på elden plagg, ... som icke öfverensstämde med den enkla dräkt, som i Karls ögon var den enda, som anstod en svensk man och krigare. Äfven Müllern och dess sekreterare fingo mottaga dylika påhälsningar, mistande skor och tofflor och tvungos att begagna de krigiska stöflorna.

Fabricius:

3: 95. Hans Maj:t underlät icke, antingen för sitt nöje skull, att alla dagar ... rida omkring bland alla Tatariska poster, hvilka skulle hålla lägret insperrat, likasom han gjorde runden, för att se deras vakthållningssätt.

Fryxell:

23: 101 f. 'Fordom hafven I kämpat som tappra krigare, men nu talen I som krukor. Lyden, hvilket är eder pligt, och visen eder hädanefter sådana som i hitintills varit.'

23: 110. 'De som ännu hafva trohet och mod i bröstet må följa mig, ...'

23: 117. 'Det är bättre, att som tappert folk försvara oss till sista andedräkten och så bliva odödliga genom vår tapperhet, än att gifva oss åt fienderna för att få litet längre lifstid.'

vattnet redan nådde honom på halfva stöfvlskaftet. ... 'Just efter man nekar oss penningar, skola vi trolle. Hofhållningen skall inrättas tredubbel prätigtare än tillföre, och utom kungstaffeln och hofmarskalkstaffeln skall här hvar dag dukas ett rikligt bord för främlingar.'

II: 85 f. på fötterna hade han (Grot-husen) ett par tunga soldatstöflar, ty konungen hade en natt smugit sig in till honom genom fönstret och stoppat hans sammestofflor i glödhögen.

Karolinerna:

II: 96 f. Eller också red konungen till de fientliga vakterna och mönsttrade dem och eftersåg att de fullgjorde sin plikt samt lärde dem att skyldra på det svenska viset.

II: 100. 'Fordom hafven I kämpat som tappra krigare, men nu talen I som poltroner. Lyden, hvilket är eder plikt, och visen er hädanefter sådana som i hitintills varit.'

II: 104. 'De som ännu ha mod och trohet i bröstet må följa mig!'

II: 108. 'Det är bättre', sade han efter ännu en stunds rasande strid, 'att vi som tappert folk försvara oss till sista andedräkten och så bli odödliga genom vårt mod och vår tapperhet, än att gifva oss åt fienden för att få litet längre lifstid.'

23: 118. 'Käre Roos!' sade han och tog denne i handen, 'låt oss nu försvara oss med det lilla manskap, vi hafva kvar, ända tills det blir slut!'

II: 110. 'Kära Rooser, låt oss nu försvara oss med det lilla manskap vi ha kvar, ända tills det blir slut!'

I sin skildring av Karls vistelse i Timurtasch och Demotica och av hans ritt till Stralsund följer Heidenstam närmast Fryxell (23: 156 ff.), dock att episoden med magister Eneman och krokodilungarna (II: 163) hämtats direkt från Hultmans relation (a. a. I: 95 f.). Det är värt att anmärka, att Karl i denna episod framträder på ett sätt som bör ha varit särskilt osympatiskt i Heidenstams ögon: som djurplågare. Historien om Grothusens sobelpäls i Timurtasch (II: 180) är hämtad från Fryxell (23: 161). Från Karls sammanträffande med Görtz i Stralsund och diskussionen om nödmynnten finnes följande att notera:

Fryxell:

28: 69. Men han (Karl) ville till deras (nödmyntens) prägel låna varken rikes sköldemärke.

Karolinerna:

II: 195. (Karl:) 'Min bild får inte sättas på nödmynnet! ... 'Där får heller inte sättas Sveriges rikes vapen!'

Striderna på Rügen skildras i anslutning till Fryxell; så är t. ex. skildringen av Karls reaktion vid åsynen av fiendens spanska ryttare (II: 204) tagen från denne (26: 65) och hans strid med den danske officeren (II: 206) har samma källa (26: 66). Stridens olyckliga slutskede, då konungen är nära att bliva dödad men räddas av von Baumgarten (II: 206 ff.), är likaledes från Fryxell (26: 66). Överfärden till Sverige och missödet med fartygen och deras befälhavares grymma straff (II: 209 f.) får sin utformning i anslutning till Fryxell (26: 76). Anmärkningsvärt är, att Strindberg i sitt drama »Karl XII» även fäster sig vid denna bestraffning, liksom följande episod även har sin motsvarighet hos denne:

Fryxell:

26: 75. Konungen och hans tre reskamrater blefvo genast landsatta. Natens mörker hvilade ännu öfver nejden och ökades af ett häftigt nedströmmande regn. Karl sökte skydd bakom en hög sten, kallad Stafsten.

Karolinerna:

II: 212. När han i strömmande nattregn steg i land på den skånska valen knäböjde han icke och drog ingen suck af vemod eller lättnad. Brådskande och utan ett enda ord gick han till en stor sten, som kallas Stafsten. Han ... glömde sig i denna stund så helt, att han i lä bakom en sten sökte skydd mot några menlösa vattendroppar.

Omsider kommer de norska fälttågen. Karl »ville besegra de svenska fienderna genom att visa dem, att de ännu voro honom trogna» (II: 213).

Fryxell:

29: 128. en överste klagade, att hans folk skulle inom kort sakna munförråd. 'Då måste de gräva i norska bergen', svarade Karl.

Karolinerna:

II: 279. De små västgötarna med hvassa näsor och snurrande ögon hviskade till hvarann: 'Konungen lærer säga, att vilja vi inte svälta, så få vi grafva födan ur de norska bergen...'

Sista dagen av sitt liv roar sig konungen med att se igenom en del gamla papper, däribland en »Anthropologia Physica» vilken Heidenstam återger (II: 294 f.) ordagrant efter ett brev av konungen (E. Carlson, a. a. s. 467), endast med vissa markerade utslutningar. Beträffande händelseförloppet den 30 november följer Heidenstam (II: 293 ff.) i huvudsak Fryxell (29: 131 ff.), men fabulerar fritt i detaljerna. Han har dock även nyttjat andra källor. Så tar han sin berättelse om Hultmans upphöjelse till köksmästare (II: 300 f.) från dennes relation (Floderus a. a. I: 126). Som förklaring på konungens dödsskott använder Heidenstam ej någon av de vanliga uppgifterna utan utformar händelsen efter Riegels på följande sätt:

Riegels:

II: 854. 'I den Nat Kongen blev skudt, skute ikke, som sees af Magistratens Journal, et eneste Skud fra Fæstningen, blot var der et ubetydeligt Batterie, som Commandanten ansage for unyttig at spille Folk og Artillerie paa til at holde besat, lod dem om Aftenen træke tilbage i Fæstningen. Efter Klokken 10 om Aftenen kommer en Constabel og melder ham, at paa Batteriet var blevet tilbage en Kanon ladet med Kartescher, men da den ei var ret i Stand, lønede det ikke Umagen at transportere den ind, hvorpaa Commandanten svarede ham, han kunde lade den staae, men forst fyre den af, hvilket Skud skeete paa samma Tid Kongen faldt,

Karolinerna:

II: 303 ff. Han (Tolle Årasson) kom till ett sönderskjutet utanverk af ringa storlek och som tycktes öfvergifvet, ... Några steg från honom stod ett fältstycke på trasiga hjul, brunrött af rost och med mynningen mot konungens vall. Det var laddadt med grus och gammalt järnskrot... han hörde den norska konstapelns tala med soldaterna. 'Gossar, det båtar till intet att längre spilla manskap och artilleri på detta skansverk, men efter som det gamla fältstycket är för bräckligt att släpas härifrån, har kommandanten befallt mig att fyra af, innan vi gå. Alltid kan väl ändå det skottet vålla de svenske någon skada, så framt pjesen inte springer i bitar.'

saa er det troeligt att een af denne Kanons Kugler haver truffet Kongen.'

Medan han talade, lade han försiktigt luntan på fältstycket och, följd af sina män, återvände han sedan mot fästningen med snabba steg — och sjungande. ... Då hörde han knallen af skottet, och klippan darrade. ... 'Han (Karl) dör för kulan från ett utdömdt och förrostat fältstycke, på hvilket några soldater likgiltigt och sjungande kastat sin lunta. Eller... hvarifrån kom väl på ditt bud den kulan? Hvad vet jag, en simpel man... Jag vet bara hvad jag nyss bevittnat och därför måste tro... Men det var så många främmande röster där uppe i mörkret.'

Tillägget på slutet tycks innebära, att Heidenstam så att säga officiellt ansluter sig till teorien att konungen blivit skjuten från fästningen, men samtidigt inlägger en brasklapp. Helt kan han ej avvisa tanken på lönnmord, och han anför även, »att (Karls) hand i dödsögonblicket så häftigt omfattat fästet, att klingan till hälften dragits ur skidan» (II: 310), och spinner sedan vidare på denna tråd. — Impulsen att närmare studera Riegels har Heidenstam förmodligen fått från en notis hos Rühls (a. a. 5: 656).

Som resultat av ovanstående utredning, som inskränkts till ett urval av mera representativa parallellfall, framgår tydligt att Fryxell varit Heidenstams utan gensägelse viktigaste källa, men att även dokumenterna hos Floderus och Fant ha spelat en roll och kompletterat Fryxells framställning. I enstaka fall har Heidenstam dessutom nyttjat uppgifter ur konungens brev och hos Beskow, Norberg, von Halem och Riegels.

Det kan i detta sammanhang vara på sin plats att något beröra frågan om själva de andliga rötterna till Heidenstams allmänna Karl XII:s-uppfattning.

En av dessa rötter och en av de starkare går delvis över Fryxell ned i romantiken. Här några exempel. Om konungens förhållande till det gudomliga uttalar sig Heidenstam i »Måns Fransöske» på följande sätt: »Hans gud hade småningom mörknat till det gamla testamentets tordöns-gud, till den hämnande Herre Zebaot, hvars befallningar han hörde i sin själ utan att därom behöfva bedja, och det var Tor och Åsarna, som i nattstormens

dunder åkte kring lägret och med sina lurar hälsade sin sistfödde son på jorden» (I: 124). Detta har påfallande likheter med Fryxell: »Säkert är, att han orubbligen trodde och förtröstade på en verdens gudomlige och rättskipande styresman; dock mest i skepnad af en sträng hämnare, som straffar missgärningar intill tredje och fjerde led. Detta var kärnan i hans tro och tänkesätt, hvilka för öfrigt visade sig närmare besläktade med Asa-lärans trots, oböjlighet, samt hämnd- och utmärkelselystnad, än med kristendomens ödmjukhet och försonliga sinnelag» (a. a. 27: 22). Dessa gammaltestamentliga och fornnordiska drag, båda karaktäristiska för romantiken, förenar sig hos Heidenstam med tvenne andra romantiska motiv, gengångarmotivet och det därmed förbundna motivet, att ingen vågar skjuta på »Gespenstet». Heidenstam låter Holsteinaren säga om Karl XII: »Blant durchläuter unt maitresser unt perucher kommer han som et Gespenst ur et tusenårigt mauzoleum — unt Gespenster gehen am meisten ohne Compagnie» (I: 218). Mazepas ambassadör säger om konungen: »De svenskes unge furste stupade i segertumlet vid Narven, men hans skugga rider alltjämt vidare framför tropparna, och snön faller och faller och trummorna bullra och mullra och de glesnande bataljonerna veta icke och förstå icke, hvart han för dem. När fienderna igenkänna honom inne i krutröken, sänka de vidskepligt musköterna och våga icke skjuta, och han märker icke, att han ibland hugger ned män, som göra sig redo att falla på knä» (I: 160). Beträktningsättet synes närmast influerat av Atterbom: »Sjelf var han . . . helt och hållet en i den nya tiden inkastad kämpe ur nordiska fornverlden. . . . Icke blott hvarje drabbning vanns, under hvilka förhållanden den än företogs: han kunde ströfva på ridderliga irrfärder nästan ensam, genom hela landsträckor, utan att ett hår kröktes på hans hufvud; vid anblicken af hans blotta person togo stora härskaror till fötterna; de otroligaste bedrifter utfördes; ehvar det unga 'lejonet från Norden' befann sig var Richard Lejonhjärtas tid till punkt och prick återkommen» (a. a. s. 18 f.).

Men det är inte bara från romantikerna, som Heidenstam hämtat inspiration. I »Karl XII och det tragiska» pekar han själv på den betydelse antikens ödestragedi haft för honom. Därtill kommer inflytandet från tiden själv, från den svenska stormakts-tiden. Det vilar över Heidenstams Karl XII ett drag av storgulen och chockerande äktsvenskhet, av must och märg, som, för att framstå i sin rätta dager, måste ses mot bakgrunden av konungens egen tid. Även konungens gudsförhållande är tveklöst färgat av det slutande 1600-talets benhårt lagiska ortodoxi, byggd som den var huvudsakligen på Gamla testamentets förkunnelse.

Till slut kommer den på sitt sätt viktigaste inspirationskällan: Heidenstams egen personlighet. Karl XII-gestalten har djupa och starka personliga anknytningar till författaren själv. Med verklig inlevelse har han också kunnat skildra honom.

Som framgår av vad här sagts, har Heidenstam hämtat material och inspiration från många håll och på ett ofta frapperande sätt nästan ordagrant anslutit sig till sina förlagor. Detta till trots har Heidenstams Karl XII:s-gestalten blivit en fulländad konstnärlig skapelse. Textställen från Fryxell och de andra källorna grupperas om, filas av, får en extra, psykologiskt välfunnen turnering och nyttjas i helt annan avsikt än den ursprungliga. Det väsentliga i det drama som växer fram, blir de agerande personernas sjäsliv, ej den historiska dräkten; passar denna ej, får den sys om. En strålande följd av visuellt påtagliga och levande bilder skapas, genomsyrade av författarens uppfattning. Abstraktionen blir, för att använda ett ord av Heidenstam själv, till en levande människa.

Jan Agrell.